بخش سوم:

هنرهای سنتی

فصل اوّل : طراحی نقوش تزیینی

فصل دوم : هنرهای زیر لاکی

فصل سوم : سوزن دوزی‌های سنتی ایران

فصل اوّل : طرّاحی نقوش تزیینی

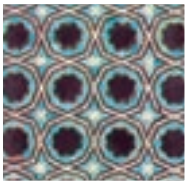

مقدمه

یکی از ویژگی‌های هنر ایران به خصوص در دورهٔ اسلامی تزیین سطوح آثار هنری با نقوش متنوع و زیباست. همان‌گونه که می‌دانید نقوش تزیینی در طراحی سنتی اغلب به دو روش هندسی(مانند ستاره هشت‌پر) و روش غیرهندسی (مانند نقوش اسلیمی و ختایی) اجرا می‌شوند. در سال گذشته با طراحی گره‌های هندسی آشنا شدید. همچنین ترسیم نقش‌های هندسی ساده و ستارهٔ هشت‌پر را آموختید. از دیگر مطالبی که در سال گذشته فراگرفته‌اید مفهوم واگیره است که براساس تکرار منظم نقش‌ها شکل می‌گیرد.

امسال نیز با رسم دو نمونهٔ دیگر از نقوش هندسی به نام نقش چهارلنگه و گره هشت و چهارلنگه آشنا می‌شوید. همچنین طراحی یکی از نقش‌مایه‌های اصیل و سنتی ایران به نام **بته** که در هنرهای مختلف ایران به کارمی‌رود را فرا می‌گیرید.

درس اوّل

چهار لنگه

در پایان این درس انتظار می‌رود :

- با گره چهار لنگه آشنا شوید.
- گره چهار لنگه را در آثار هنری ایران تشخیص دهید.
- توانایی رسم گره چهار لنگه را پیدا کنید.
- توانایی رسم واگیره را با استفاده از چهارلنگه داشته باشید.

فکر کنید

به تصاویر زیر دقت کنید. آیا می‌توانید ستارهٔ هشت‌پر را در آنها شناسایی کنید؟ آیا روش ترسیم ستارهٔ هشت‌پر را به‌یاد دارید؟

گچبری، گنبد سلطانیهٔ زنجان

بخشی از کاشیکاری امامزاده محروق، نیشابور

پارچه قلمکار، اصفهان

به تصاویر زیر دقت کنید. در این تصاویر چه نقوشی می‌بینید؟ آیا می‌دانید این نقوش چه نام دارند؟

بخشی از کاشیکاری هتل عباسی، اصفهان

بخشی از کاشیکاری مسجد جامع اصفهان

بسیاری از طراحان سنّتی برای تزیین آثار هنری از نقوش هندسی استفاده می‌کنند. طراحی نقوش هندسی تنوع زیادی دارد و به روش‌های مختلف انجام می‌شود.

یکی از جالب‌ترین روش‌های طراحی هنرمندان ایرانی ابداع شکل‌هایی است که فاصلهٔ میان ستاره‌های هشت‌پر یا چندضلعی‌های منظم را پر می‌کند؛ مانند نقوش هندسی ستارهٔ چهارلنگه و چلیپا. طراحان این نقش‌ها را هم براساس قواعد هندسی طراحی می‌کنند و با تکرار منظم آنها در فاصلهٔ میان نقوش اصلی تمام سطح اثرهنری را پوشش می‌دهند.

زیباترین نمونهٔ این طرح‌های هندسی به‌صورت کاشیکاری بر روی دیوارهای مسجدهای ایرانی اجرا شده است. مثل مسجد کبود تبریز، مسجد جامع اصفهان و . . . همچنین از این نقش‌ها در طراحی سطوح درهای چوبی، جلدهای چرمی، قالی و ... هم استفاده می‌شود.

ستارهٔ چهارلنگه ترسیم کنید

ابتدا یک مربع به اندازهٔ دلخواه رسم کنید (می‌توانید این کار را روی کاغذ شطرنجی انجام دهید). سپس مانند تصویر مربع را به چهار قسمت مساوی تقسیم کنید. از وسط هر ضلع به دو رأس مقابل آن وصل کنید. سپس مطابق تصویر بخشی از خطوط را پر رنگ کنید تا نقش ستارهٔ چهار لنگه به دست آید.

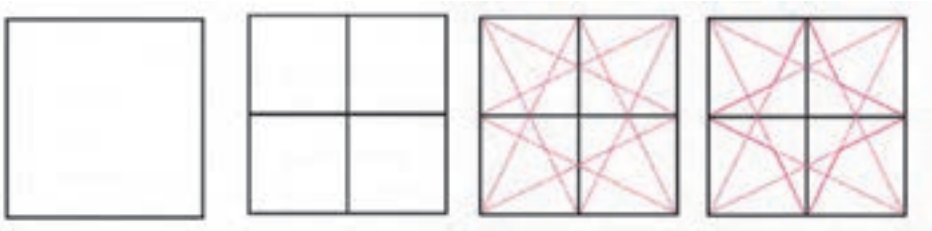

مراحل ترسیم نقش چهار لنگه

به نمونه‌های تصویری زیر دقت کنید، در این آثار هنری نقش چهار لنگه را بیابید.

تصاویر خمسهٔ نظامی، مکتب تبریز، قرن دهم هجری قمری

به جز این نمونه‌ها در چه آثار دیگری می‌توانید نقش چهار لنگه را بیابید؟

بخشی از کاشیکاری مقبرهٔ شیخ صفی الدین اردبیلی
قرن یازده هجری قمری، اردبیل

خودارزیابی

با استفاده از نقش چهار لنگه و کنار هم گذاشتن واگیره‌های آن طرحی بکشید و آن را به دلخواه رنگ آمیزی نمایید.

تجربه‌های بیشتر

- نقش هندسی دلخواه خود را از میان نقش‌های قالی، کاشی، منبت‌کاری روی چوب، قلم‌زنی روی فلز و... انتخاب کنید. آن را ترسیم و با تکرار آن در یک کادر دلخواه طرح تزیینی زیبایی (واگیره) ایجاد کنید.
- در شهر و محل خود نمونه‌هایی از نقش چهار لنگه بیابید و از آنها عکس بگیرید و کاربردهای آن را در هنرهای مختلف بررسی کنید.
- با مواد در دسترس نقش ستاره هشت پر یا ستاره چهار لنگه را به صورت مهر دست‌ساز اجرا کنید. با استفاده از رنگ مناسب سطحی که روی آن چاپ می‌زنید، از این مهر برای تزیین جلد دفتر و کتاب، طراحی کاغذ کادو، حاشیه پارچه‌های مختلف و... استفاده کنید.

درس دوم

گره هشت و چهار لنگه

در پایان این درس انتظار می‌رود :

- با گره هشت و چهار لنگه آشنا شوید.
- گره هشت و چهارلنگه را در آثار هنری ایران تشخیص دهید.
- توانایی رسم گره هشت وچهار لنگه را پیدا کنید.
- توانایی رسم واگیره را با استفاده از گره هشت و چهارلنگه داشته باشید.

فکر کنید

به تصاویر زیر دقت کنید. چه تفاوتی میان نقش آنها مشاهده می کنید؟

بخشی از کاشیکاری امامزاده محروق نیشابور

شمعدان دیوارکوب، معاصر

همان‌گونه که می‌دانید گره‌ها از ترکیب نقش‌های گوناگون پدید می‌آیند. یکی از گره‌های هندسی که در کاشیکاری، مشبک‌کاری چوب، آینه‌کاری و... استفاده می‌شود، گره هشت و چهار لنگه است.

کاربرد گره هشت و چهارلنگه در کاشیکاری، مقبرهٔ شیخ صفی الدین اردبیلی

گره هشت وچهار لنگه ترسیم کنید

روی یک کاغذ شطرنجی مربعی به اندازهٔ دلخواه رسم کنید. و از وسط هر ضلع به ضلع مقابل عمود نمایید تا نقاط ۱و ۲و ۳و ۴ به دست آید. سپس قطرهای مربع را نیز رسم کنید. دایره‌ای رسم کنید تا اضلاع مربع را در نقاط ۱و ۲و ۳و ۴ قطع نماید. در محل تلاقی کمان دایره با قطرها، نقاط جدیدی به وجود می‌آید. این نقاط را به ترتیب به یکدیگر متصل کنید تا یک گره هشت و چهار لنگه حاصل شود.

در نمونه‌های زیر نقش هشت و چهارلنگه را بیابید :

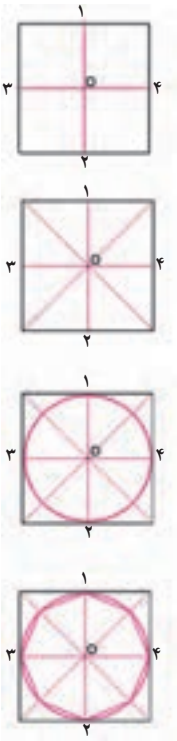

مراحل ترسیم گره هشت و چهار لنگه

کاشیکاری

بخشی از تزیینات مسجد جامع نطنز

درب چوبی مقبره آقا، تهران

نقش هشت و چهار لنگه را در کدام‌یک از هنرهای دیگر ایرانی می‌توانید بیابید؟

خود ارزیابی

با استفاده از گره هشت و چهار لنگه، واگیره‌های زیبایی طراحی و سپس آنها را به دلخواه رنگ‌آمیزی کنید.

تجربه‌های بیشتر

- دو رنگ متفاوت از یک مقوا (که پشت آن زمینه شطرنجی دارد) انتخاب کنید. گره هشت و چهار لنگه را روی یکی از آنها، طراحی کنید. پس از اتمام کار نقش‌ها را با قیچی برش دهید و آنها را روی مقوایی با رنگ دیگر بچسبانید. از نقش‌های پدید آمده برای تزیین و زیباسازی کدام‌یک از اشیا یا سطوح محیط زندگی خود می‌توانید استفاده کنید؟
- در شهر و منطقهٔ خود کاربرد نقش‌های هشت و چهار لنگه را در هنرهای مختلف بررسی و مقایسه کنید.

درس سوم

بته (بته جقه)

در پایان این درس انتظار می‌رود :

- طرح بته را بشناسید.
- با استفاده از شیوهٔ مناسب طرح بته را بکشید.
- کاربردهای بته را در میراث فرهنگی و هنری ایران بشناسید.
- بته‌های زاویه‌دار را از بته‌های منحنی در آثار هنری ایران تشخیص دهید.

فکر کنید

به این تصاویر نگاه کنید. نقوش این تصاویر چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی با هم دارند ؟

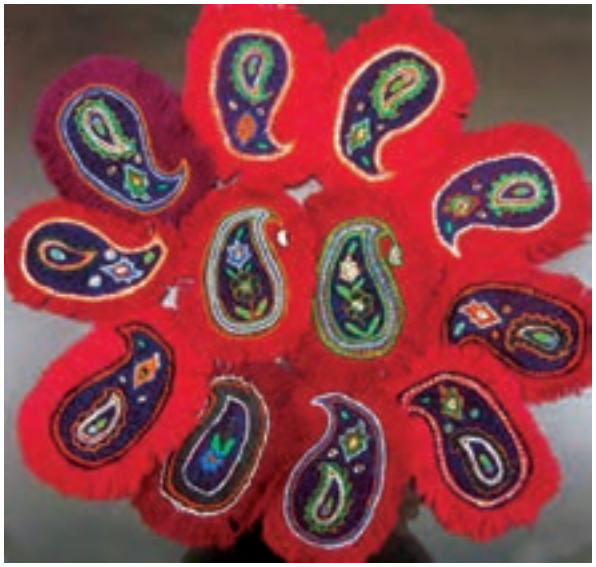

پته‌دوزی، معاصر

طرح پارچه، معاصر

سرمه دوزی، معاصر

طرح پارچه، معاصر

آیا می‌دانید این نقش‌ها چه نام دارند؟ به این نقش بته ترمه یا بته جقه می‌گویند. منشأ این نقش را بوته (نقش برگ)، سرو (نشانهٔ آزادگی ایرانیان که از سرفروتنی سر خود را خم کرده)، میوه کاج، بادام، گلابی و... می‌دانند.

بته از گذشته‌های دور تاکنون زینت بخش اکثر پارچه‌های سنتی از جمله ترمه و زری وهنرهای دیگر مانند قالی بافی، گلیم‌بافی، کاشی‌کاری، سفالگری، قلم زنی روی فلز و... بوده است و با نام‌های بته جقه، ترمه‌ای، بادامی، قلمکاری، قهر و آشتی، مادر و بچه و ... شناخته می‌شود.

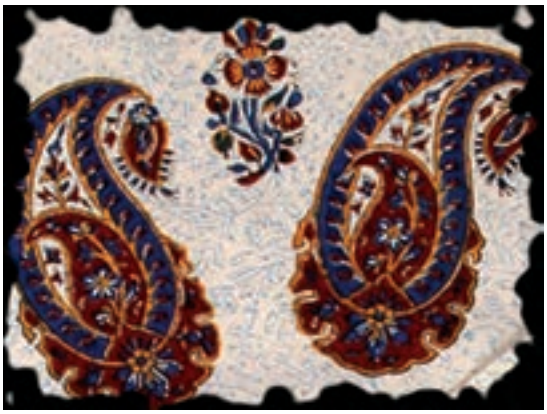

بته جقه (مادر و بچه) روی پارچهٔ قلمکار

بته روی گچبری ستون

بته جقه رسم کنید

به روش روبرو می‌توانید با دایره بته جقه بکشید.

با چه روش‌های دیگری می‌توانید این نقش را طراحی کنید؟

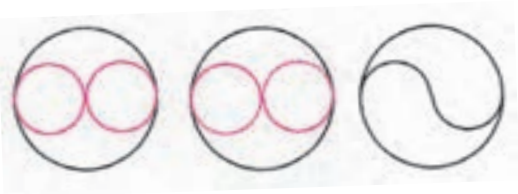

مراحل روش ترسیم بته

در تصاویر زیر، نمونه‌های بته را با یکدیگر مقایسه کنید :

نمونهٔ زری بافی ابریشمی، یزد، برنده جایزه هنرهای دستی ۱۳۵۵

ترمهٔ ابریشم زربفت، یزد، ۱۳۵۵

طرح محرمات با نقش بته روی قالی

فرش قشقایی،قدمت حدود ۱۰۰سال

بته جقه اغلب به دو روش هندسی (با خط‌های زاویه‌دار) و گردان (با خطوط منحنی) ترسیم می‌شود. این نقش در اندازه‌ها، شکل‌ها و رنگ‌های مختلف، در طول تاریخ یکی از نقوش زینتی مهم آثار هنری گوناگون کشورمان بوده است.

نقش بته زاویه‌دار در گلیم سنه،کردستان

نقش بته منحنی روی ترمه، معاصر

نقش بته زاویه‌دار در گلیم سنه،کردستان

درون بته جقه را با نقش و نگارهای گوناگون مانند گل، اسلیمی، ختایی، بته جقه کوچک تزیین می‌کنند. حاشیه آن را نیز با اسلیمی و نگاره‌های دیگر آرایش می‌کنند و گاه وسط بته، ساقه با گل و برگ نقش می‌شود.

به این نمونه‌ها توجه و آنها را با یکدیگر مقایسه کنید.

چاپ پارچه قلمکار، اصفهان

نقش بته منحنی روی ترمه، معاصر

چاپ روی پارچه

نمونهٔ بته پته‌دوزی شده، کرمان

نمونهٔ بته پته‌دوزی شده، کرمان

خودارزیابی

یک بته بزرگ طراحی و داخل آن را با نقوش متنوع پر کنید. سپس آن را رنگ‌آمیزی نمایید.

تجربه‌های بیشتر

- با تکرار منظم یک بتهٔ کوچک، طرحی زیبا ایجاد کنید و آن را به‌دلخواه رنگ‌آمیزی کنید.
- برای زیباسازی اشیا، لباس‌ها و محیط زندگی خود، از طرح‌های متنوع و زیبای بته جقه استفاده کنید.
- نقش یک بته را روی یک مهر دستی اجرا کنید. به شیوهٔ چاپ دستی با این مهر نقش بته را روی سطح سفال، پارچه، مقوا و ... پیاده کنید.
- تصاویر بته‌های مختلف را در محیط زندگی خود، بر روی آثار هنری قدیم یا جدید ایران جست‌وجو، جمع‌آوری و در یک آلبوم نگهداری کنید. شباهت‌ها و تفاوت‌های آنها را بررسی کنید. با ایجاد تغییراتی بر روی این نمونه‌ها بته‌های جدیدی طراحی کنید.

فصل دوم : هنرهای زیر لاکی

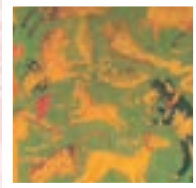

درس اوّل

جلد سازی سنتی (زیرلاکی با روش لایه‌های کاغذ)

در پایان این درس انتظار می‌رود :

- با جلد سازی سنتی آشنا شوید.
- با مفهوم هنر زیرلاکی یا روغنی آشنا شوید.
- روش لایه‌های کاغذی را بشناسید.
- با روش لایه‌های کاغذی جلد سازی کنید.
- در استفاده از روش زیرلاکی یا روغنی برای تزیین اشیا مورد نظر خود مهارت داشته باشید.

فکر کنید

آیا تا به حال نسخه‌ای از کتاب‌های قدیمی را دیده‌اید؟ آیا می‌دانید در گذشته علاوه بر هنر خوشنویسی، از چه هنرهای دیگری برای تهیه انواع کتاب‌های خطی استفاده می‌شده است؟

در گذشته مراحل مختلف تهیه و آماده‌سازی کتاب‌های خطی نتیجه فعالیت گروهی از هنرمندان بود. خوشنویسی، کاغذسازی، صحافی سنتی، جلد سازی یا تجلید، تذهیب، نگارگری و... از جمله هنرهایی هستند که در تهیه و ساخت یک کتاب مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند.

قبل از استفاده از صنعت چاپ متن کتاب‌ها با دست خوشنویسی می‌شد. هنر خوشنویسی از جمله هنرهایی است که تا حدودی با آن آشنایی دارید.

آماده‌سازی جلد دست‌ساز از مهم‌ترین بخش‌های تهیه یک کتاب بود؛ زیرا علاوه بر زیبایی، صفحات خوشنویسی شده و هنرهای وابسته به آن را محافظت می‌کرد. به تصاویر زیر دقت و آنها را با هم مقایسه کنید :

این جلدها با روش‌های متفاوتی تهیه و تزیین شده‌اند. در این درس با یکی از روش‌های تزیین در جلدسازی سنتی آشنا می‌شوید.

جلد چرمی قالب زده و طلاکوب
با نقش گل و بوته

جلد کتاب با نقاشی مینیاتور لاکی

جلد چرمی معرق چرم، دیوان خجندی، قدمت حدود ۶۰۰سال

جلد چرم و پارچه‌ای مثنوی معنوی مولوی با نقش سیمرغ، ۸۴۹ هجری قمری

جلد روغنی بسازید

برای نگهداری نمونه‌های خوشنویسی خود جلد روغنی با روش لایه‌های کاغذی تهیه کنید. ابتدا کاغذ یا مقواهای باطله (مانند جعبه مقوایی، کفش و...)، چسب چوب، لاک الکل، روغن جلا، قلم مو، آبرنگ، قلم‌موی آبرنگ، پالت و ظرف آب را آماده کنید.

کاغذهای خوشنویسی شده را روی هم بچینید. کاغذها یا مقواهایی را که برای ساخت رویه و زیر جلد آماده کرده‌اید در اندازه‌های مناسب (به اندازه کاغذهای خوشنویسی شده) برش دهید.

ابتدا تمام سطح دو لایه از کاغذهای برش خورده را به چسب چوب آغشته کنید و به هم بچسبانید. این لایه‌های به‌هم‌چسبیده با ابزار و وسایل سنگین در دسترس فشار دهید تا هوای میان آنها از بین برود و دو سطح کاملاً به هم بچسبند.

ضخامت جلد متناسب با تعداد کاغذهایی است که برای کتاب خود در نظر گرفته‌اید. بنابراین اگر به جلد ضخیم برای کارهای خود نیاز دارید می‌توانید چندین لایه به آن اضافه کنید تا به ضخامت لازم برسد.

پس از چسباندن هر لایه جدید، تمام سطح جلد را بکوبید تا الیاف کاغذها در هم فرو روند. دوبخش رویه و زیر جلد آماده شده را با مقوا یا نوار پارچه‌ای از داخل به هم متصل کنید.

پس از خشک شدن دو قسمت جلد سطح آنها را به صورت زمینه مناسبی برای نقاشی زیرلاکی آماده کنید. با دو روش ساده می‌توانید این کار را انجام دهید، سطح جلدها را با قلم‌موی بزرگ یک لایه رنگ پلاستیک بمالید تا صاف شوند. سپس بر روی سطح رنگ شده سمباده بکشید تا نرم شود و پس از آن روی سطح را لاک الکل بزنید. حال می‌توانید نقش‌های دلخواه خود را با گواش نقاشی کنید.

در آخرین مرحله تهیهٔ جلد زیرلاکی، پس از کامل شدن نقاشی لایه‌ای لاک روی آن بمالید. پس از خشک شدن لاک یک‌بار دیگر روی سطح قبلی روغن بمالید. هنرمندان سنتی در گذشته برای ساخت این نوع از جلدها یا لایه‌های کاغذ را به هم می‌چسباندند و مقوای ضخیمی تهیه می‌کردند یا از خمیر کاغذ استفاده می‌کردند. مقوایی که با این روش‌ها آماده می‌شد «زمینه» مناسبی برای کار نقاش بود تا نقش‌های دلخواه خود را روی آن اجرا کند.

به این ترتیب، هم زیبایی رنگ‌ها و نقش‌ها بیشتر می‌شد و هم لایهٔ روغن محافظ مناسبی برای نقاشی بود.

به نمونه‌هایی از جلدهای زیرلاکی یا روغنی در تصاویر زیرتوجه کنید :

جلدهایی که با روش روغنی یا زیرلاکی در ایران تهیه شده است، از زیباترین نمونه‌های آثار هنری جهان است. تزیین جلد کتاب به این روش، در دورهٔ تیموری و صفوی به اوج خود رسید.

جلد لاکی مرقع کوه نور، قدمت حدود ۳۰۰سال

جلد لاکی با قدمت حدود ۲۰۰ سال

جلد دست‌ساز قرآن مجید با نقش گل و بوته

جلد ساخته شده از خمیرکاغذ بانقاشی زیرلاکی

بر روی این جلدها اغلب نقش شکار، پیکار جانوران (گرفته گیر)، منظرهٔ طبیعی، گل و بوته و گل و مرغ (گل و بلبل) اجرا شده است.

از زیباترین نمونه‌های جلدهای روغنی یا زیرلاکی آثاری است که برای تجلید قرآن مجید تهیه شده‌اند. در این جلدها نقش شکوفه‌ها و گل‌ها در نهایت زیبایی اجرا شده‌اند به گونه‌ای که یادآور توصیف‌های قرآن کریم از بهشت است.

خودارزیابی

با استفاده از روش روغنی یا زیرلاکی که آموخته‌اید چه اشیای دیگری را می‌توانید تزیین کنید؟ یک نمونه را اجرا کنید.

تجربه‌های بیشتر

- با روش لایه‌های کاغذ یک قاب عکس زیبا بسازید و به روش نقاشی زیرلاکی آن را تزیین کنید.
- نسخه‌های کتاب‌های خطی را در موزه‌ها و کتابخانه‌ها مشاهده کنید. در گروه‌های کوچک تحقیق کنید چه هنرهایی در تهیه و ساخت این کتاب‌ها به‌کار رفته است؟ تنوع جلدها را از نظر شکل، اندازه، نقش‌های تزیینی و روش ساخت با یکدیگر مقایسه کنید. نتایج یافته‌های خود را به هم‌کلاسی‌هایتان ارائه کنید.
- با استفاده از مواد در دسترس یک جلد زیبا برای آلبوم عکس‌های خود یا تصاویر آثار هنری که جمع آوری کرده‌اید، بسازید.
- اشیای چوبی در دسترس (رحل قرآن، قاب عکس ساده، خط‌کش چوبی، جعبهٔ چوبی و...) را به روش نقاشی زیرلاکی تزیین کنید.

درس دوم

جعبه های روغنی (زیرلاکی با روش نوار کاغذ)

در پایان این درس انتظار می‌رود :

- با انواع مختلف روش‌های مورد استفاده برای تزیین اشیا در روش زیرلاکی آشنا شوید.
- روش نوار کاغذی را بشناسید.
- با ساخت جعبه‌های سنتی آشنا شوید.
- با روش نوار کاغذی جعبه سازی کنید.
- در استفاده از روش زیرلاکی یا روغنی برای تزیین اشیای مورد نظر خود مهارت داشته باشید.

فکر کنید

به تصاویر زیر نگاه کنید. این اشیا چه کاربردی دارند؟ آیا می‌دانید نام آنها چیست؟

قلمدان سازی هنری است مرتبط با هنر خوشنویسی که همزمان با رونق کتابت برای نگهداری و حمل و نقل چند قلم نی، یک دوات (مرکب دان) کوچک، قاشقک مخصوص ریختن مرکب در دوات، چاقوی قلم تراش، قیچی، قلم مو و... پدید آمد.

دوات، قلم، قیچی و قاشقک مخصوص ریختن مرکب در دوات که اغلب در قلمدان نگهداری می‌شوند.

قلمدان‌های اولیه فولادی و اغلب سنگین بودند. به‌همین دلیل به‌مرور، ساخت قلمدان‌های سبک‌تر چوبی و کاغذی متداول شد. قلمدان‌های کاغذی با استفاده از خمیر یا لایه‌های نازک کاغذ و چسب‌های گیاهی ساخته شده‌اند. پس از ساخت قلمدان خام (بوم سفید) که جذابیتی نداشت کار به طراح و نقاش سپرده می‌شد تا با هنر خویش قلمدانی در شأن کاتب بسازد. بنابراین، یکی از مهم‌ترین روش‌هایی‌که سازندگان قلمدان برای تزیین نمونه‌های چوبی و کاغذی به کار بردند، شیوهٔ مورد استفاده در ساخت و تزیین جلدهای لاکی بود. نمونه‌های تزیین شده این قلمدان‌ها که از دورهٔ صفوی به جا مانده بخش مهمی از هنرهای سنتی ایران را تشکیل می‌دهند.

نمونه‌هایی از قلمدان های زیرلاکی را در تصاویر ببینید :

قلمدان با نقاشی زیرلاکی، قدمت حدود ۳۰۰ سال

قلمدان با نقاشی زیرلاکی، اثر لطفعلی شیرازی، قدمت حدود ۲۰۰ سال

قلمدان زیرلاکی، قرن ۱۳ هجری قمری

جعبه‌ها و قلمدان‌های کاغذی به دو روش خمیری و لایه‌های کاغذی ساخته می‌شوند. در درس گذشته با روش لایه‌های کاغذی در ساخت جلدهای لاکی آشنا شدید. در این درس با روش خمیری در جعبه‌های روغنی آشنا خواهید شد.

جعبهٔ روغنی بسازید

ابتدا کاغذ یا مقواهای باطله، چسب چوب، مغار یا کاتر، یک جعبهٔ پلاستیکی یا مقوای خالی، کاغذ سمباده، روغن جلا، قلم مو، آبرنگ، قلم موی آبرنگ، پالت و ظرف آب، آماده کنید.

برای تهیهٔ لایه‌های کاغذ، ابتدا کاغذهای باطله را به عرض دو سانتی‌متر می‌بریم.

حال نوارهای بریده شده کاغذی را بر روی سطح جعبه با چسب بچسبانید به‌طوری که در هر ردیف این لایه‌ها برخلاف جهت لایه قبلی باشد (عمودی ــ افقی). حداقل ده تا پانزده بار این لایه‌ها تکرار شود. پس از خشک شدن جعبه درِ جعبه را با کاتر یا نغار و با راهنمایی معلم خود جدا کنید. جعبه ساخته شده را از بدنه پلاستیکی یا مقوایی آن جدا کنید. حال جعبه کاغذی شما که به آن پاپیه ماشه نیز می‌گویند، سطح مناسبی برای نقاشی زیرلاکی است. سپس بر روی آن نقش‌های دلخواه خود را با آبرنگ بکشید.

در آخرین مرحله تهیهٔ جعبهٔ زیرلاکی، لایه‌ای روغن روی آن بمالید. پس از خشک شدن، لایهٔ دیگری از روغن بمالید و صبر کنید تا خشک شود. این کار را آن‌قدر ادامه دهید تا لایه‌ای ضخیم روی نقاشی ایجاد شود.

می‌توانید از نقاشی اشیای زیرلاکی برای کار خود الهام بگیرید. به تصاویر دقت کنید :

جعبهٔ زیرلاکی با نقش گل و مرغ

خودارزیابی

از شیء دلخواه خود (پلاستیکی، مقوایی، لعابی و...) با روش خمیری، قالب‌گیری، و آن را به روش زیرلاکی تزیین کنید.

تجربه‌های بیشتر

- جعبهٔ شکلات یا هر جعبهٔ خالی دیگری آماده کنید. سپس با خمیر کاغذ سطح جعبه را بپوشانید. روی درِ جعبه نقش دلخواه خود را به صورت نیمه برجسته اجرا کنید. پس از خشک شدن جعبه را به سلیقهٔ خود رنگ آمیزی کنید.
- دورریختنی‌هایی از جنس مقوا یا پلاستیک را جمع‌آوری کنید و با خمیر کاغذ به آنها شکلی جدید (عروسک، پرنده، ماهی و...) دهید. پس از خشک شدن، این حجم‌ها را به‌صورت دلخواه رنگ‌آمیزی کنید.

درس سوم

اشیای روغنی (زیرلاکی روی چوب)

در پایان این درس انتظار می‌رود :

- با انواع مختلف روش‌های مورد استفاده برای تزیین اشیا در روش زیرلاکی آشنا شوید.
- روش خمیر کاغذ را بشناسید.
- با ساخت جعبه‌های سنتی آشنا شوید.
- با روش خمیر کاغذی جعبه‌سازی کنید.
- در استفاده از روش زیرلاکی یا روغنی برای تزیین اشیای مورد نظر خود مهارت داشته باشید.

فکر کنید

آیا می‌دانید از روش زیرلاکی برای تزیین چه اشیای دیگری استفاده شده است؟ آیا می‌دانید هنرمندان غیر از کاغذ از چه زمینه‌های دیگری برای نقاشی زیرلاکی استفاده کرده‌اند؟

قاب آینه زیرلاکی با نقش گل و مرغ، قدمت حدود ۲۰۰ سال

قاب آینه زیرلاکی با نقش دیدار مولوی و شمس تبریزی، قدمت حدود ۲۰۰ سال

این قاب‌های آینه، نمونه‌هایی از اشیایی هستند که به‌صورت روزمره مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند. در ایران از قدیم‌الایام ساخت آینه (سنگ‌ها و فلزهای صیقل داده شده) متداول بوده است. در چند قرن اخیر با رواج آینه‌های شیشه‌ای نمونه‌های زیبایی ساخته شد که نه تنها قابی برای آینه، بلکه درپوشی مناسب برای محافظت از آینه بود. بنابر این، دو سطح رویه و زیر قاب آینه‌ها زمینه‌ای برای هنرنمایی هنرمندان در نقاشی زیرلاکی شد.

علاوه بر قاب آینه، رحل قرآن، گهواره، جعبه جواهر، جعبه‌های ابزار (مجری برای لوازم اصلاح و آرایش سر و صورت، هزار پیشه برای حمل و نقل لوازم چای خوری، ترازو و چند وزنه کوچک برای توزین)، قاب نقاشی و خوشنویسی، خط‌کش، در و پنجره و قاب بندی سقف، کمان رزمی و تجملی و...، با استفاده از هنر زیرلاکی تزیین شده است. با توجه به اشیای ذکر شده در می‌یابید که اشیای زیرلاکی مذکور چوبی است. در چند سدهٔ اخیر بهترین نمونه‌های نقاشی سنتی ایران (نگارگری) در آثار زیرلاکی به خصوص نمونه‌های چوبی اجرا شده است. به نمونه‌های تصویر زیر توجه کنید :

جعبهٔ جواهر زیرلاکی متعلق به ناصرالدین شاه، اثر عباس شیرازی، دورهٔ قاجار

قاب آینهٔ زیرلاکی، قدمت حدود ۲۰۰ سال

اشیای چوبی را زیرلاکی کنید

یک قطعه چوب تهیه کنید. آن را سمباده بزنید تا کاملاً صاف و صیقلی شود. سپس آینه‌ای کوچک‌تر از قطعه چوب تهیه کنید و روی قطعه چوب بچسبانید. سپس نقش دلخواه خود را روی حاشیه‌های چوبی اجرا کنید.

لایه‌های روغن را با دقت و یک دست، روی نقاشی بمالید تا ارتفاع همهٔ قسمت‌ها یکسان شود و بگذارید تا خشک شود.

آثار خود را به هم‌کلاسی‌هایتان نشان دهید و در مورد تنوع نمونه‌ها، شباهت‌ها و تفاوت‌های آنها با هم گفت‌وگو کنید.

خود ارزیابی

از میان وسایل و لوازم چوبی خود مانند رحل قرآن، خط‌کش چوبی، شانه چوبی، جعبه‌های کوچک چوبی، سینی چوبی و... یک نمونه را انتخاب و روی آن نقاشی زیرلاکی کنید.

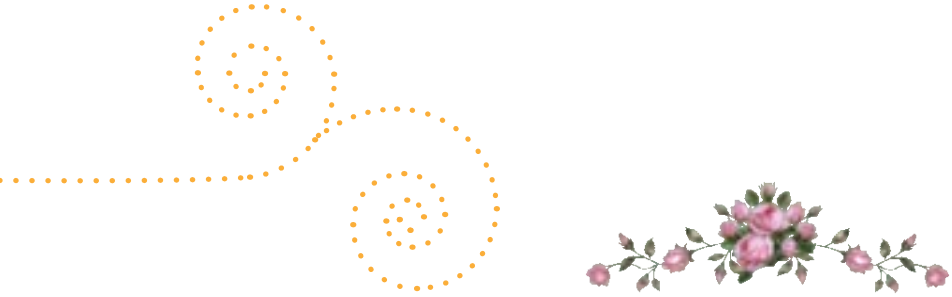

تجربه‌های بیشتر

- در منطقهٔ محل زندگی خود خانه‌های قدیمی را جست‌وجو کنید و نمونه‌های در و پنجره و سقف چوبی نقاشی شده را بیابید. سپس گزارشی دربارهٔ این خانه‌ها و نوع تزیینات به کار رفته در آنها، تنوع و ظرافت طرح‌ها و نقش‌های زیرلاکی به هم‌کلاسی‌هایتان ارائه دهید.
- در یک فعالیت گروهی شیء چوبی قدیمی (صندلی، میز، در چوبی و...) را که مورد استفاده قرار نمی‌گیرد بیابید. سطوح مختلف آن را سمباده بزنید و با همفکری هم روی آن نقاشی زیرلاکی اجرا کنید.

فصل سوم : سوزن دوزی های سنتی ایران

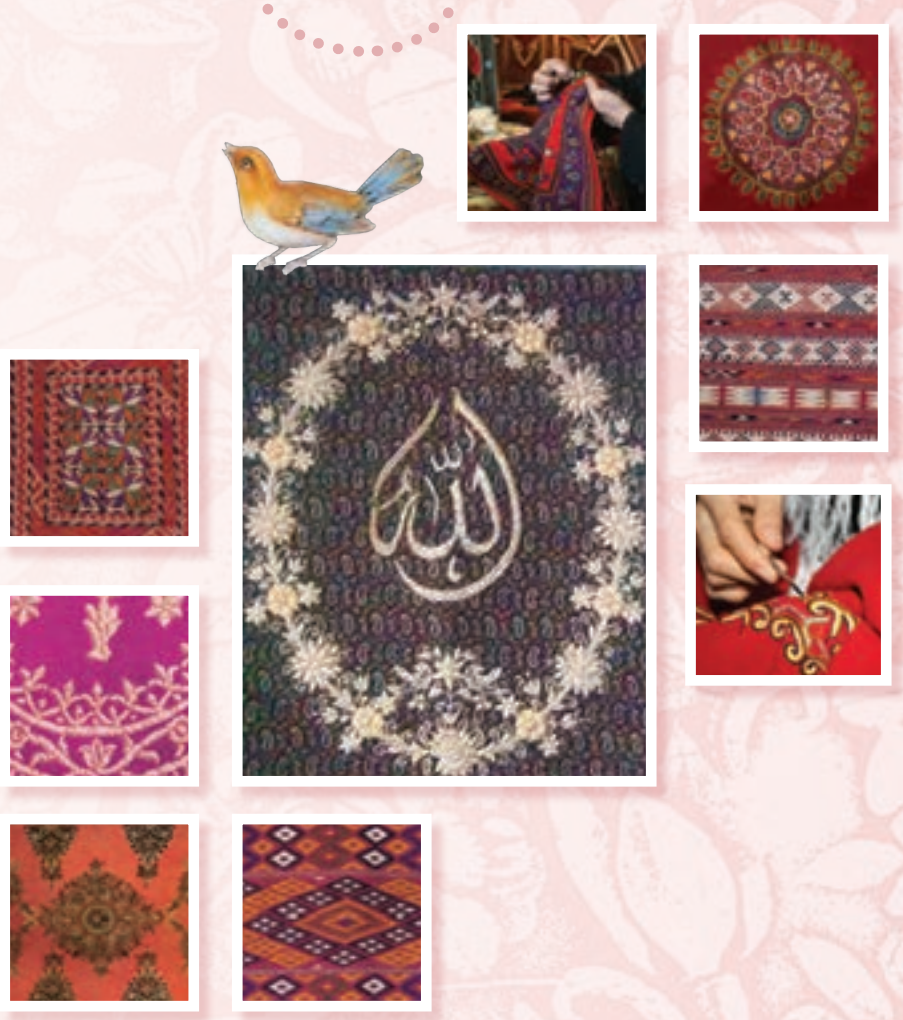

مقدمه

تزیین روی پارچه در ایران سابقه چندهزار ساله دارد. کاشی‌های به‌دست آمده از شوش که حالت برجسته دارند و نقش برجسته‌های تخت جمشید، حاکی از وجود نقوش تزیینی بر روی پارچه‌هاست. همچنین درآثار دورهٔ ساسانی، روی لباس‌ها از هنر قلابدوزی برای تزیین استفاده شده است. هنر سوزن‌دوزی در دورهٔ صفویه به اوج رسید و زیباترین آثار سوزن‌دوزی ایران، مربوط به این دوره است.

بعضی ازمناطق ایران مانند اصفهان، رشت، بلوچستان، کرمان، بندرعباس، تبریز و... از گذشته تا امروز مرکز تهیهٔ زیباترین آثار رودوزی بوده‌اند. حدود ۳۰ نوع رو دوزی در ایران شناسایی شده است که برخی از مشهورترین آنها عبارت‌اند از : قلاب‌دوزی، ملیله‌دوزی، پته‌دوزی، بلوچ‌دوزی، گلابتون‌دوزی و ابریشم‌دوزی.

برای آشنایی شما با این هنر، ابتدا ساده‌ترین روش‌های دوخت با نخ و سوزن یا درویش‌دوزی معرفی شده است و سپس شما را با روش‌های دوخت سنتی مانند زرتشتی‌دوزی و پته‌دوزی آشنا می‌کنیم. امیدواریم این آشنایی موجب شود تا مهارت‌های خود را در این زمینه افزایش داده و رودوزی‌های شهر و منطقهٔ خود را شناسایی کرده و روش‌های دوخت سنتی رافراگیرید و درحفظ این بخش از میراث فرهنگی ایران کوشا باشید.

درس اول

درویش دوزی

در پایان این درس انتظار می‌رود :

- با برخی از دوخت های سنتی ایران آشنا شوید.
- مفهوم رودوزی را درک کنید و انواع آن را نام ببرید.
- توانایی انجام دوخت ساده درویش دوزی را داشته باشید.
- درویش‌دوزی را از میان سایر روش‌های سوزن‌دوزی بازشناسی کنید.

فکر کنید

آیا تا به حال به بقچه‌ها، جانمازها و سجاده‌ها، رومیزی‌ها، کیف‌های پارچه‌ای و کلاه و لباس‌های محلی که با انواع سوزن‌دوزی تزیین شده‌اند، توجه کرده‌اید؟

سرمه‌دوزی، و منجوق‌دوزی روی ترمه، معاصر

نیم‌تنه مخمل، دوخت نقش با نخ تابیده طلا (گلابتون) کاشان، قرن سیزدهم

به این تصاویر توجه کنید.

سوزن‌دوزی، کردهای شمال خراسان

از گذشته‌های دور مردم برای تزیین لباس‌ها و ایجاد تنوع در آنها نقش‌هایی را با نخ های رنگی روی آنها می‌دوختند. به این هنر، سوزن‌دوزی می‌گویند. سوزن‌دوزی یکی از روش‌های رودوزی است که با آن نقوش مختلف بر روی پارچه‌های ساده و بدون نقش اجرا می‌شود.

آیا تا به حال سوزن‌دوزی کرده‌اید؟ با یک تکه پارچه ساده، یک سوزن و مقداری نخ و کاموای رنگی می‌توانید این کار را تجربه کنید.

سوزن‌دوزی بلوچ

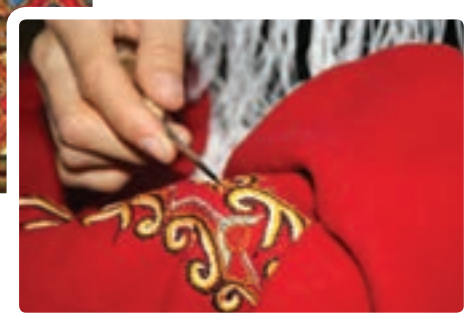

قلاب‌دوزی رشت

سوزن‌دوزی کنید

روی تکه‌ای پارچه با مداد و خط‌کش به فاصله‌های نیم سانتی‌متری خط صاف و کمرنگی بکشید.
سپس روی خط‌های صاف طبق شکل کوک‌های ساده ایجاد کنید :
به این روش، شلال یا بخیه دوزی می‌گویند.

شلال پایه یکی از ساده‌ترین سوزن‌دوزی‌های سنتی ایران به اسم درویش‌دوزی یا تفرش‌دوزی است.

برای درویش‌دوزی ابتدا دو ردیف کوک طبق شکل بدوزید :

این دو ردیف کوک را مطابق شکل، با نخی به رنگ دیگر به هم وصل کنید تا حاشیه‌ای ایجاد شود :

برای زیباترشدن این حاشیه می‌توانید داخل فضاهای ایجاد شده را به ترتیب زیر با بخیه‌های رنگی (به‌صورت ضرب‌دری) پر کنید :

این روش ساده‌ترین شکل درویش‌دوزی است. پس از این تجربه می‌توانید نقش‌های کامل‌تر و زیباتری را سوزن‌دوزی کنید.

ابتدا چهار ردیف شلال افقی روی پارچه بدوزید. اگر نخ شلال در ردیف اوّل روی پارچه قرار گرفت در ردیف دوم زیر پارچه قرار می‌گیرد (دیده نمی‌شود). مطابق شکل ردیف شلال‌های افقی را با شلال‌های عمودی به هم متصل کنید که به شکل کنگره‌ای درآید.

اگر قرینه این طرح در پایین آن دوخته شود نقش‌های زیبا و کاملی ایجاد می‌شود. برای تکمیل این سوزن‌دوزی‌ها می‌توانید آنها را با بخیه‌های هم رنگ یا رنگ دیگر پر کنید.

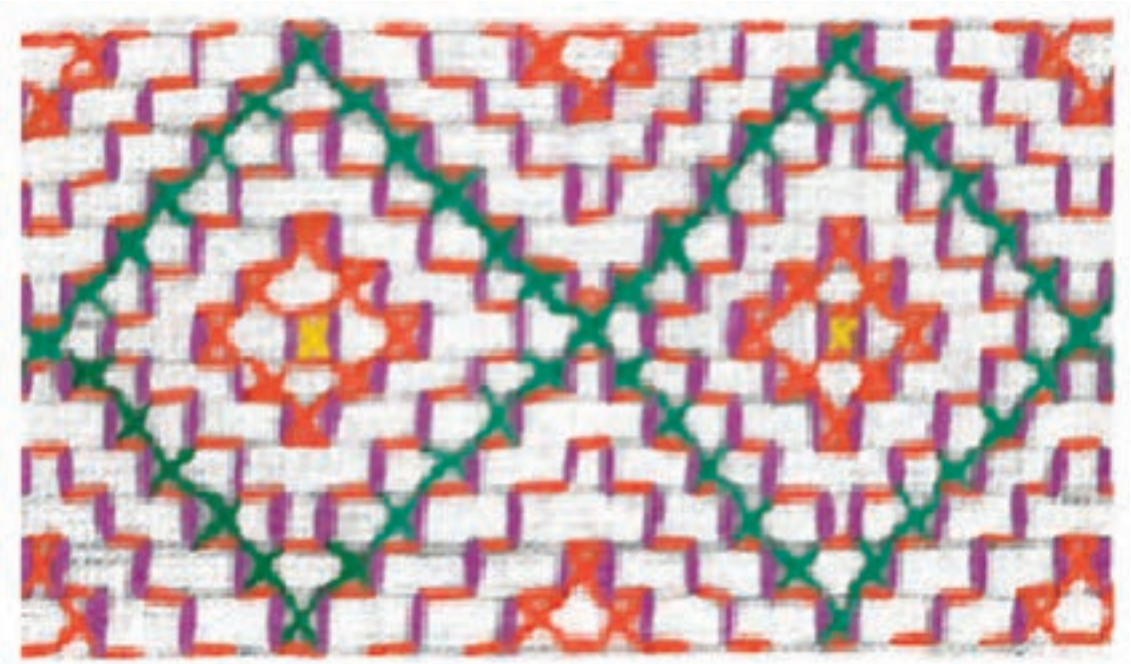

در گذشته از این دوخت برای کلاه و قبای دراویش استفاده می‌شده است و به‌همین دلیل به آن درویش‌دوزی گفته می‌شود. در دوران معاصر از این نوع دوخت برای تزیین چادر شب، پرده، رو کرسی، بقچه و... استفاده می‌شده است و امروزه در تزیین لباس، حاشیه پرده، رومیزی و ... متداول است.

مشابه این نقش‌ها را در کدامیک از هنرهای ایران دیده‌اید؟

نمونهٔ پارچه دستباف نخی، زاوین خراسان،۱۳۵۵

خودارزیابی

به تصاویر زیر دقت کنید. کدام‌یک از نمونه‌ها درویش‌دوزی است؟

تجربه‌های بیشتر

- برای تهیهٔ یک جانماز، دو تکه از یک پارچه ساده را برش دهید. دورتا دور آن را با نخ‌های رنگی متناسب با رنگ پارچه، درویش‌دوزی کنید.
- از انواع سوزن‌دوزی‌های در دسترس عکاسی کنید و به هم‌کلاسی‌هایتان نشان دهید. دربارهٔ شباهت‌ها و تفاوت‌های آنها با هم گفت‌وگو کنید.

درس دوم

زرتشتی‌دوزی

در پایان این درس انتظار می‌رود :

- با انواع نمونه‌های زرتشتی‌دوزی آشنا باشید.
- توانایی انجام ساقه‌دوزی ساده را داشته باشید.
- با استفاده از مواد مناسب ساقه‌دوزی کنید.
- زرتشتی‌دوزی را از میان سایر روش‌های سوزن‌دوزی شناسایی کنید.

فکر کنید

آیا سوزن‌دوزی‌های سنتی محل زندگی خود را می‌شناسید؟ آیا نام آنها را می‌دانید؟ آیا این سوزن‌دوزی‌ها را می‌توان با کوک‌های ساده‌ای که در درس گذشته تجربه کرده‌اید، انجام داد؟

یکی دیگر از دوخت‌های ساده که در سوزن‌دوزی از آن استفادهٔ فراوان می‌شود ساقه‌دوزی است که به دو نوع ظریف و پهن تقسیم می‌شود.

ساقه‌دوزی کنید

روی پارچه‌ای ساده با مداد یک خط صاف رسم و مشابه تصویر سوزن‌دوزی کنید. در این روش تمام خط زیر دوخت قرار می‌گیرد. دوخت به صورت مورّب (مایل) و بدون فاصله انجام می‌شود. ابتدا سوزن را از پارچه بیرون می‌آوریم و نخ را در طرف راست سوزن ثابت نگه داشته سپس سوزن را به‌صورت مایل در پارچه فرو برده و خارج می‌کنیم. این روش برای دوختن خطوط نازک، حاشیه‌ها و برگ‌ها به کار می‌رود. با تکرار چند رج ساقه‌دوزی کنار هم، می‌توانید فضای داخل شکل‌های مختلف را پر کنید.

با مداد چند نقش ساده روی پارچه بکشید و روی آنها را ساقه‌دوزی کنید. در صورت تمایل داخل شکل‌ها را پر کنید.
با این روش می‌توان نقش‌های متنوعی را دوخت. به نقش‌های زیر توجه کنید :
یک نمونه را انتخاب و آن را ساقه‌دوزی کنید.
آیا می‌دانید بیشتر بخش‌های یکی از دوخت‌های سنتی ایران به نام زرتشتی‌دوزی با این روش صورت می‌گیرد؟

نقش پارچه زربفت، قرن دوازدهم هجری قمری

نقش پارچه تافته، قرن یازدهم هجری قمری

نقش پارچه اطلس، قرن دوازدهم هجری قمری

طرح‌های مورد استفاده در زرتشتی‌دوزی بیشتر درخت، طاووس، گل، نقوش هندسی است که دور تا دور این طرح‌ها را ساقه‌دوزی می‌کنند؛ سپس با کوک‌های (شلال) کوچک رنگی درون آنها را پر می‌کنند.

به این تصاویر دقت کنید :

نقش طاووس

نقش هدهد و درخت زندگی

نقش طاووس

نقش طاووس

زرتشتی‌دوزی با نقوش متنوع روی مقنعه

زرتشتی‌دوزی نقوش متنوع

با توجه به اینکه در نمونه‌های تصویری صفحهٔ قبل نقش‌های متنوعی از طاووس دیده می‌شود، طرحی از طاووس برای شما ارائه شده تا براساس آن زرتشتی‌دوزی کنید.

خودارزیابی

روی پارچه طرحی ساده از موضوع دلخواه خود بکشید. روی خطوط را با نخ‌های رنگی زرتشتی‌دوزی کنید و به هم‌کلاسی‌هایتان نشان دهید.

تجربه‌های بیشتر

- طرح‌هایی از گل‌ها و برگ‌های مورد علاقه خود روی پارچه‌ای ساده بکشید و با نخ‌های رنگی ساقه‌دوزی کنید.
- از طرح‌های سوزن‌دوزی سنتی ایران نمونه‌هایی را انتخاب کنید و به روش ساقه‌دوزی روی پارچه‌ای ساده اجرا کنید.
- نقش دلخواه خود را به روش ساقه‌دوزی در حاشیهٔ رومیزی، جانماز و سجاده، روسری، حاشیهٔ لباس و آستین، لبهٔ کیف‌های پارچه‌ای، سفره پارچه‌ای و... سوزن‌دوزی کنید.
- تصاویری از نمونه‌های زرتشتی‌دوزی ایران تهیه کنید (با استفاده از منابع مختلف) و دربارهٔ تنوع نقش‌ها و انواع دوخت‌هایی که در این آثار مورد استفاده قرار گرفته است با هم گفت‌وگو کنید.

درس سوم

پته‌دوزی

در پایان این درس انتظار می‌رود :

- با مراحل مختلف دوخت پته آشنا شوید و آن را از دیگر انواع دوخت تشخیص دهید.
- برای سوزن‌دوزی خود طرحی مناسب بکشید و طرح خود را با پته‌دوزی اجرا کنید.
- در دوختن پته مهارت لازم را داشته باشید.

فکر کنید

آیا می‌دانید کرمان به کدام‌یک از انواع سوزن‌دوزی شهرت دارد؟ به تصاویر زیر دقت کنید :

نقش بته سروی و جقه سه قلو

حاشیهٔ بقچه، طرح بازوبندی با گل هشت‌پر

طرح شمسه (ترنج)

پته‌دوزی نوعی رودوزی سنتی کرمان است که نوعی از آن در دورهٔ ساسانیان رایج بوده است. ارزشمندترین و پرکارترین نمونه پته‌دوزی روپوش مقبرهٔ شاه نعمت‌الله ولی در ماهان کرمان شناسایی شده است. در این دوخت ابتدا خطوط طرح را ساقه ظریف کرده و سپس داخل طرح‌ها را با دوختی به نام پتک کشیه یا پتک خیاری تو پردوزی می‌نمایند. پته‌دوزی منظره‌ای بدیع از گل و بوته‌های رنگین را به نمایش می‌گذارد و اغلب زنان و دختران استان کرمان به این هنر اشتغال دارند. نقش‌های عمده و اصیل پته‌دوزی عبارت است از : درخت زندگی یا انواع بته جقه، پیچک ترنج، سروچه، گل بادامی و شمسه‌ای؛ که به‌صورت لچک ترنج، نقش محرابی و سجاده‌ای، روی پرده‌ها، رو رختخوابی، سجاده و جانماز، بقچه و رویه پشتی دوخته می‌شود.

به نقوش بقچه‌های تصویر نگاه کنید این دو بقچه هر دو نقش شمسه دارند.

بقچه پته با طرح لچک ترنجی

حاشیه پته با نقش اسلیمی و بادامی

طرح شمسه (ترنج) قدمت بیش از صد سال

پته لچک ترنج

حاشیه پته نقش بته‌میری

نقش گل

حاشیه پته نقش بته‌میری

شال پته‌دوزی شده با طرح بته‌جقه اژدری

پته‌دوزی کنید

برای پته‌دوزی ابتدا یک تکه پارچه پشمی ساده و مقداری نخ پشمی رنگی آماده کنید. طرح دلخواه خود را با استفاده از کاربن رنگی روی پارچه بکشید. ابتدا خطوط اصلی طرح را ساقه‌دوزی کنید. سپس سطح پته را با پتک کشیده یا خیاری توپردوزی (آب دوزی) کنید.

از اساتید مشهور این هنر در سدهٔ سیزده هجری قمری می‌توان از استاد فرج الله کرمانی و استاد میر علی کرمانی نام برد.

خودارزیابی

بر روی یک تکه پارچهٔ پشمی مراحل مختلف پته‌دوزی را روی نقش دلخواه خود اجرا کنید.

تجربه‌های بیشتر

● به نمونه‌های زیر توجه کنید. شما چه ایده‌هایی می‌توانید برای اجرای پته‌دوزی بر روی وسایل مختلف ارائه دهید؟

● با نخ و سوزن و پارچه‌ای ظریف‌تر از آنچه تا به حال تجربه کرده‌اید نقش دلخواه خود را پته‌دوزی کنید و ظرافت آن را با نمونه‌های قبلی خود مقایسه کنید.

بخش چهارم:

هنرهای آوایی

مقدمه

در بخش آوایی کتاب فرهنگ و هنر پایهٔ هفتم با مفهوم ضرب آشنا شدید؛ مانند ضرب نوحه که عزاداران براساس آن بر سینه خود می‌زنند. بیان شد که می‌توان الگوهایی را بین هر ضربه تا ضربهٔ بعدی طراحی کرد و آن را ریتم یا الگوی ریتمیک نامید. علاوه بر این دانستیم نغمه دارای شکل است و یکی از عواملی که در شکل دادن به نغمه تأثیر دارد، تکرار است.

همچنین مفهوم لحن یا (ملودی) را شناختید و دانستید که ملودی بخشی از یک اثر آوایی است که می‌توان آن را زمزمه کرد بدون آنکه نیازمند متن یا شعر خاصی همراه آن باشد، آن را به خطوطی تشبیه کردیم که به عنوان طرح اولیه در طراحی یا نقاشی کشیده می‌شود و بر اساس آن می‌توان بدون در نظر گرفتن رنگ یا هر عامل دیگری، تشخیص داد طرح کلی چه چیزی را نشان می‌دهد. علاوه بر این با مفهوم بافت آشنا شدید. در هنرهای آوایی بافت به این معناست که در هر لحظه در حال شنیدن چند صدا به‌طور همزمان هستیم. برای مثال، اگر تنها یک صدا می‌شنویم می‌توانیم بگوییم در حال شنیدن آوایی با بافت تک‌صدایی و اگر به‌طور همزمان بیشتر از یک صدا می‌شنویم با بافت چندصدایی روبه‌روایم و دانستیم چیزی که باعث می‌شود بتوانیم صدای اشخاص را از هم تشخیص بدهیم رنگ صوت آنهاست.

امسال نیز می‌خواهیم با مفاهیم بیشتری دربارهٔ وزن، لحن و رنگ صوتی آشنا شویم.

درس اوّل

وزن (ریتم)

در پایان این درس انتظار می‌رود :

- هجای کوتاه و بلند را در تقسیم‌بندی ضرب‌ها تشخیص دهید.
- با نوشتار وزن در آواهای قدیم ایران آشنا شوید.
- نوشتار وزن در آواها را بشناسید.
- سرعت ضرب آهنگ‌ها را درک کنید.

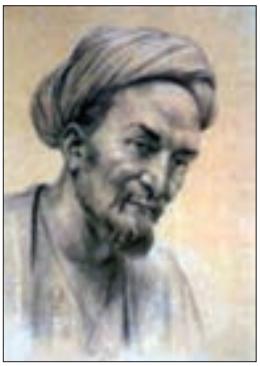

فکر کنید

آیا اشعاری را که درکتاب سال هفتم فرهنگ وهنرخواندیم به یاد می‌آورید؟

ای ساربان آهسته ران، کارام جانم می‌رود

وان دل که با خود داشتم، با دلستانم می‌رود

آیا الگوی وزنی مشخصی در این شعر وجود دارد؟

همان‌گونه که قبلاً آموخته‌اید با هر هجای شعر یک ضربه به پای خود یا روی میز بزنید :

ای\ سا\ربا\ن آ\ هِسِ\ تِ\ ران کا\ را\ مِ ا\ جا\ نم می\ رَ\ وَد

خوب گوش کنید، آیا فاصله زمانی ضربه‌هایی که بر میز یا پای خود می‌زنید برابرند یا سرعت ضربه‌ها کم و زیاد می‌شود؟

اگر دقت کنید متوجه خواهید شد سرعت ضربه‌ها متناسب با هجاهای شعر تغییر می‌کند و بعضی از آنها سریع‌تر از بقیه نواخته می‌شوند.

با هم‌کلاسی‌هایتان هجاهای شعرها را مقایسه کنید. در مورد اینکه کدام یک از آنها سریع‌تر و کدام یک آهسته‌تر از پی هم می‌آیند، گفت‌وگو کنید.

نام هجاهایی که سریع‌تر نواخته می‌شود را کوتاه و آنهایی که کمی با کشش بیشتر نواخته می‌شود را بلند بگذارید، اگر به این ترتیب عمل کنید ترتیب چیده شدن هجاها به این صورت خواهد بود.

ای\ سا \رِ\بان

بلند	بلند	کوتاه	بلند

تجربه کنید

کلمهٔ بعدی از شعر صفحهٔ قبل را هجاگذاری کنید . بالای هر خانه از جدول یک هجا بنویسید و داخل جدول بنویسید که کوتاه است یا بلند.

کلمهٔ بعدی از شعر بالا را هجاگذاری کنید. بالای هر خانه از جدول یک هجا بنویسید و داخل جدول بنویسید که کوتاه است یا بلند.

آ\ هس\ ته\ ران

آیا الگوی کوتاه و بلندی این دو کلمه به هم شبیه‌اند؟ به نظر شما ترتیب قرار گرفتن هجاهای کوتاه و بلند در بقیهٔ مصراع چگونه خواهد بود؟ بیایید امتحان کنیم :

کارام جانم می‌رود

در هنرهای آوایی این هجاهای کوتاه و بلند با شیوهٔ نگارشی خاصی نوشته می‌شود؛یعنی برای هجاها یا ضربات بلند و کوتاه علائمی طراحی شده، اما پیش از آنکه با این رسم الخط آشنا شوید خوب است روش پیشینیان ما در این سرزمین را برای نوشتن این کار بشناسید.

در گذشته در ایران برای هجاهای بلند کلمهٔ «تَنْ» یا «نَنْ» و برای هجاهای کوتاه حرف «تَ» در نظر می‌گرفتند و به این صورت الگوهای ریتمیک را تعریف می‌کردند.

بلند، بلند تَن، تَن

بلند، بلند، کوتاه، بلند تَنْ، تَنْ، تَنَنْ

بلند، کوتاه، بلند، بلند تَن، تَنَنْ، تَنْ

بر این اساس شعر فوق به این صورت نوشته می‌شده :

ای ساربان

تن تن تَنَنْ

بلند	بلند	کوتاه	بلند

آهسته ران

تن تن تنن

کارام جانم می‌رود

تن تن تنن تن تن تنن

کتاب علی ابن محمد المعمار(مشهور به بنایی) مورخ سال ۸۸۸ هجری قمری از معدود کتاب‌هایی است که به زبان فارسی در علم آوایی نوشته شده است. نویسندهٔ آن علاوه بر تسلط به علوم زمان خود از جمله ریاضی و معماری و ادبیات، در هنرهای آوایی و خوشنویسی نیز دست داشت.

نمونه‌ای از کتاب فوق که در آن به نوشتار ریتم اشاره شده است.

امروزه این روش قدیمی برای نوشتن ارزش‌های ریتمیک ناکارآمد است؛ چرا که پیچیدگی‌های فراوان این هنر، نیازمند راه‌های متفاوتی برای نوشتن ریتم است.

بر این اساس می‌توان علائم دیگری را نیز برای مشخص‌کردن فواصل کوتاه یا بلند در مفهوم وزن یا ریتم طراحی کرد. برای مثال، می‌توان برای طول زمان بیشتر یک بیضی توخالی و برای طول زمان کوتاه‌تر یک بیضی توپر را درنظر گرفت و آنها را روی یک خط نوشت.

سرعت نواختن الگوهای ریتمیک می‌تواند در ایجاد آواها و کاربرد آن نقش مهمی ایفا کند. برای مثال، در آواهای آیین‌های مختلف در نواحی میهن عزیزمان می‌توانیم این موضوع را به روشنی دریابیم.

آواهای سواربازی در لرستان را با آواهای عزا در همان ناحیه مقایسه کنید. چه تفاوتی بین آنها وجود دارد؟ چقدر این عامل می‌تواند در ایجاد احساس هیجان یا اندوه نقش داشته باشد. برای درک این موضوع، کافی است به ضرباتی که نوازندگان دهل بر ساز خود می‌زنند توجه کنید تا به آن پی ببرید.

در هر دو نمونه، از دهل و سرنا استفاده می‌شود. شناخت درست از عامل ریتم و ضرب می‌تواند در تربیت شنوایی و گوش کردن آگاهانه به ما کمک شایانی کند.

همان‌طور که پیش از این گفته شد الگوهای ریتمیک در اشکال مختلف خود را نمایان می‌سازند، گاهی این اشکال بسیار پیچیده و گاه بسیار ساده هستند، شاید برایتان جالب باشد بدانید در آواهای جنوب میهن عزیزمان نیز ریتم‌های بسیار پیچیده و جذابی وجود دارد که آواهای این منطقه را بسیار منحصر به فرد و زیبا می‌کند.

گاهی این پرسش پیش می‌آید که آیا هرچه یک اثر آوایی از نظر ریتم پیچیده‌تر باشد باارزش‌تر است یا خیر؟ البته این موضوع را می‌توان در کلاس مورد بحث و بررسی قرار داد، اما پاسخ به آن را می‌توان با مقایسهٔ آثار بزرگ ایران و جهان با انواع آواهای‌های روزمره و سبک‌تر به بحث گذاشت.

دقت کنید که بحث در مورد وزن نمی‌تواند بدون در نظر گرفتن موضوع مهم و کلیدی ضرب باشد، از سال گذشته دانستیم که الگوهای ریتمیک در فاصله میان ضرب‌هاست که نمود می‌یابند. در مبحث ضرب دو عامل مهم نقش دارند، اوّل سرعت آن و دوم نظم و یکنواختی ضرب‌ها که گاهی می‌توانند از نظر فاصله زمانی شنیده شدن، با هم برابر باشند و گاهی هم نابرابر.

خودارزیابی

هجاهای بلند و کوتاه را در دو شعر زیر بنویسید.

(هر دست که دادند از آن دست گرفتند هر نکته که گفتند همان نکته شنیدند)

هنگام که گریه می‌دهد ساز این دود سرشت ابر بر پشت

هنگام که نیل چشم دریا از خشم به روی می‌زند مشت

حالا مقایسه کنید : آیا می‌توان در هر دو نمونه الگوهای تکراری پیدا کرد؟

تجربه‌های بیشتر

● با استفاده از دو روش قدیمی و دایره‌های توخالی و پر، مفهوم هجای کوتاه یا بلند برای پنج ضربه شکل‌های زیر را اجرا کنید.

بلند بلند کوتاه بلند بلند

بلند بلند بلند کوتاه بلند

● در منطقه و محل زندگی خود نمونه‌هایی از آواهای سنتی یا محلی را پیدا کنید که از عامل ریتم استفاده‌های متنوع شده است. کاربردهای متنوع هر یک را برای هم‌کلاسی‌هایتان بگویید.

● به سرودهایی که در مدرسه می‌خوانید با دقت گوش کنید. سعی کنید سرودهایی را که ضرب‌های کند و تند دارند طبقه‌بندی و دوباره در کلاس گوش کنید. آیا این سرودها به شکل طبیعی اجرا شده است؟

درس دوم

ملودی یا لحن

در پایان این درس انتظار می‌رود :

- لحن‌های مختلف (اندوهگین، حماسی، ...) و تفاوت آنها از یکدیگر را تشخیص دهید.
- با مفهوم مقام به عنوان عامل مهم تعیین کننده احساس یک لحن آشنا شوید و آن را در نمونه‌های صوتی بشناسید.
- تفاوت‌های فرهنگ آوایی را براساس نوع لحن‌ها (ملودی‌ها) درک کنید.
- تفاوت لحن‌ها و مقام‌ها را در قرائت قرآن تشخیص دهید.

فکر کنید

آیا به خاطر دارید طرح اصلی یک آوا چیست؟ آواها چه احساساتی را در شما بر می‌انگیزند؟

در کتاب هنر سال هفتم اشاره کردیم که ملودی مانند خطوط و طرح کلی یک نقاشی است که تنها با دیدن آنها می‌توانیم پی به ماهیت نقاشی ببریم. برای مثال، نمونهٔ روبه‌رو با اینکه طرح کامل اسب را نشان نمی‌دهد، اما با دیدن آن متوجه می‌شویم که منظور نقاش چیست. در هنرهای آوایی نیز ملودی همین نقش را تا حدودی ایفا می‌کند؛ یعنی با شنیدن ملودی می‌توانیم کلیت یک آوا را بشناسیم. در مدرسه می‌توانید نمونه‌هایی را بشنوید که ملودی سرود بدون کلام پخش است، با شنیدن این ملودی‌ها می‌توانید حدس بزنید که آن سرود چیست و نیز چه احساسی را در ما بر می‌انگیزد.

گوش کنید

به نمونهٔ صوتی که معلم در اختیارتان قرار می‌دهد گوش کنید و در جدول زیر فهرستی از ملودی‌هایی که شنیده‌اید را بنویسید و در مقابل هریک کلمه‌ای بنویسید که نشان‌دهندهٔ احساس شما هنگام شنیدن آنهاست.

ملودی که شنیده‌ام	احساسی که در من ایجاد کرده

لحن یا ملودی بخشی از یک آواست که می‌توان آن را زمزمه کرد و به متن یا شعر خاصی هم نیازی ندارد. با کمی دقت پی می‌برید که ملودی‌ها شخصیت‌های احساسی متفاوتی دارند.

برخی ملودی‌ها در ما حسّ اندوه ایجاد می‌کند و برخی دیگر از آنها می‌توانند احساس شاد و یا حتیٰ احساس هیجان را به وجود آورند. حتیٰ گاهی اوقات در زمانی که اندوهگین هستیم خواه‌ناخواه ملودی‌های اندوهگینی زیر لب زمزمه می‌کنیم.

فکر می‌کنید چه عاملی در ملودی‌ها وجود دارد که باعث می‌شود ایجاد حس‌های مختلفی بکنند؟

سرعت ضرب‌های ملودی؟ بلند یا آهسته خواندن آنها؟

موارد زیادی باعث می‌شوند یک ملودی در ما ایجاد حسی خاص کند، اما از میان موارد بالا می‌توان سرعت ضرب‌ها را جزء موارد مهم در ایجاد حس یک ملودی دانست. اما اینکه یک ملودی بلند خوانده شود یا نه خیلی تفاوتی در ایجاد حس خاصی نمی‌کند.

به نمونه‌های صوتی گوش کنید و ببینید چگونه سرعت ضرب‌های ملودی در ایجاد احساسات متفاوت نقش دارد.

(نمونه‌ها با سرعت‌های متفاوت\ نمونه‌ها با سرعت‌های مشابه ولی احساس‌های متفاوت)

خواندیم که ممکن است ملودی‌هایی باشند که سرعت ضرب‌های نسبتاً مشابهی داشته باشند، ولی احساسات مختلفی ایجاد کنند؛ پس تفاوت در چیست؟

تفاوت مهم میان دو ملودی از نظر احساسی ریشه در مفهوم دیگری دارد که به آن **مقام یا مد** می‌گویند. ملودی‌ها در مقام‌های مختلف احساسات مختلفی ایجاد می‌کنند.

خوب است بدانید هر تمدنی به شکل سنتی و تاریخی، مقام‌های آوایی خاص دارد که به آن کشور یا منطقه هویت می‌دهد.

به نمونه‌های زیر گوش کنید و پاسخ سؤالات را بدهید.

کدام نغمه شما را به یاد آواهای ایران می‌اندازد؟

کدام نغمه شما را به یاد آواهای کشورهای شرق دور (چین و ژاپن) می‌اندازد؟

آواهای ملّی ایران، به‌عنوان بخشی از میراث فرهنگی ناملموس (معنوی) در دو گونهٔ سنّتی (دستگاهی) و محلی (مقامی) در سراسر کشور ایران وجود دارند. به‌طور معمول آواهای محلی (مقامی) در فرهنگ‌های روستایی و عشایری اقوام و آواهای سنتی (دستگاهی) در مناطق شهری به‌عنوان آواهای رسمی ملّی ایران توسط هنرمندان این رشته از هنرهای ایران اجرا می‌شود.

با توجه به تنوع قومی، زبانی، آیینی و فرهنگی در ایران آواهای محلی نیز براساس جغرافیا، قومیت، زبان و فرهنگ هر منطقه متنوع است مثل آواهای؛ کردی، بلوچی، لری، آذری، بختیاری، قشقایی، گیلکی، خراسانی، ترکمنی، کرمانی وبوشهری. آواهای هر منطقه کاربردهای خاصی در آیین و فرهنگ آن منطقه دارد برای مثال ماهیگیران مناطق خلیج فارس یا خزر در هنگام ماهیگیری که به‌صورت گروهی انجام می‌شود، آوازهایی را در هنگام کار می‌خوانند که در آن آوازها، ضمن ایجاد هماهنگی برای انجام کار، به ذکر خداوند متعال و ائمه اطهار و معصومین علیه‌السّلام می‌پردازند و با شکرگزاری و طلب روزی بیشتر در قالب آوازها، حمد و ثَنای پروردگار متعال را به جا می‌آورند. از دیگر نغمه‌های بومی به آواهای قالیبافی، نمدمالی، کشت و زرع، مَنقَبَت‌خوانی در مدح حضرت رسول اکرم (ص)و چاوشی‌خوانی اشاره می‌شود.

آواهای سنتی (دستگاهی) در قالب هفت دستگاه به نام‌های؛ شور، سه‌گاه، چهارگاه، راست پنج‌گاه، همایون، نوا، ماهور و پنج آواز با اسامی؛ دشتی، بیات ترک، افشاری، ابوعطا و بیات اصفهان شناخته و اجرا می‌شود. هر دستگاه یا آواز از تعدادی ملودی نسبتاً مشخص به نام «گوشه» تشکیل می‌شود. گوشه‌ها در طی قرون متمادی توسط استادان این هنر نغمه‌پردازی شده و به‌صورت شفاهی (سینه به سینه) به نسل بعد منتقل شده‌اند. اولین کسی که نسبت به جمع‌آوری گوشه‌ها و ثبت و حفظ آنها اهتمام گماشت هنرمند عهد قاجار، میرزاعبدالله بود. اطلاق ردیف میرزاعبدالله به دلیل حفظ و ردیف نمودن گوشه‌ها پشت سر هم می‌باشد. پس از او هنرمندانی مثل ابوالحسن صبا، غلامحسین درویش، علی اکبر شهنازی، عبدالله دوامی و آقا حسینقلی به‌جمع‌آوری و ثبت این گوشه‌های پراکنده اهتمام گماردند.

میرزا عبدالله از مهم‌ترین هنرمندانی که در حفظ و انتقال گنجینه‌ای از ملودی‌های مهم در مقام‌های مختلف نقش داشته، این مجموعه تحت عنوان ردیف آواهای ایران شناخته می‌شود.

محمود کریمی استاد آواز که ملودی‌های ردیف آواهای ایران را ضبط و ثبت کرده است.

اسامی گوشه‌ها براساس نام اماکن، شهرها، اشخاص، قالب‌های شعری و برخی اسامی اختصاصی نام‌گذاری شده‌اند مثل؛ گوشه‌های حجاز، عراق، اصفهان، حسینی، جوادخانی، چهارپاره، مثنوی، سلمک، اوج، حصار، دستگاه‌های هنرآوایی ایران و مقام‌ها در کشورهای عربی مبنای تلاوت قرآن کریم هستند. انتخاب هر آوا در تلاوت آیه یا سوره براساس آگاهی قاری از احساس هر دستگاه یا مقام و مضمون آیه یا سوره صورت می‌گیرد.

به نمونه‌هایی از آواهای دستگاهی ایران گوش کنید، چه احساساتی را در شما بر می‌انگیزند؟

در تلاوت قرآن کریم نیز مقام‌های خاصی به کار می‌رود و قاریان خوب قرآن به دلیل آشنایی با مقام‌های مختلف و حسی که می‌توانند ایجاد کنند، برای سوره‌های مختلف مقام‌های مناسب انتخاب می‌کنند.

به نمونه‌های مختلف قرائت قرآن گوش کنید و ببینید چگونه قاری قرآن برای سورهٔ مورد نظر مقام خاصی را انتخاب کرده است.

خود ارزیابی

- به این نغمه‌ها گوش کنید کدام لحن، حماسی است؟ کدام لحن، غم‌انگیز است؟
- به نغمه‌های سنتی ایرانی (نمونه‌های صوتی) گوش کنید و بگویید در کدام دستگاه هستند.

تجربه‌های بیشتر

- با کمک خانواده، دوستان یا آشنایان خود، مجموعه‌ای از ملودی‌ها را در دستگاه‌های مختلف ایران جمع‌آوری کنید. دانش‌آموزانی که در مناطقی زندگی می‌کنند که آواهای بومی خاص دارد می‌توانند ملودی‌های همان منطقه را برای هم‌کلاسی‌های خود جمع‌آوری و معرفی کنند. دقت کنید که در بحث ملودی لازم است که متن یا شعر در آن دخیل نباشد.
- نام مقام‌های مهم در موسیقی منطقهٔ خود را پیدا کنید و نمونه‌هایی از آن را برای شنیدن به کلاس بیاورید، با هم‌کلاسی‌های خود دربارهٔ معنا و یا مفاهیمی که این مقام برای آن به کار رفته است بحث و تبادل نظر کنید.
- از ردیف آواهای سنتی ایران، مقامی را که مورد علاقه‌تان است انتخاب و نمونه‌هایی از آن را به دوستان خود ارائه کنید.

درس سوم

رنگ

در پایان این درس انتظار می‌رود :

- عوامل مؤثر بر به‌وجودآمدن رنگ در صداها را بشناسید.
- عوامل تولید رنگ‌ها را تقسیم‌بندی کنید.
- با استفاده از وسایل و روش‌های مختلف رنگ‌های صوتی متفاوتی ایجاد کنید.
- ترکیب رنگ‌های صوتی گوناگون را در آواهای مختلف تشخیص دهید.

فکر کنید

سال گذشته دانستیم آنچه موجب می‌شود شما صدای یک نفر را از نفر دیگر تشخیص بدهید عاملی است تحت عنوان رنگ صدا . حالا کمی فکر کنید به نظر شما کدام یک از عوامل زیر موجب می‌شود رنگ صدای دو نفر یا دو وسیلهٔ موسیقایی با هم متفاوت باشد؟

شدت صدا

زیر و بمی صدا

منبع تولید صدا

پاسخ دقیق این پرسش را پس از انجام تجربه زیر بهتر می‌توانید درک کنید.

تجربه کنید

به اطراف خود نگاه کنید، وسایلی که با آن می‌توانید صدا را تولید کنید پیدا و به وسیلهٔ آنها اصواتی ایجاد کنید. برای مثال، دست روی میز بکشید، سوت بزنید، خط‌کش را بر لبهٔ میز به ارتعاش در آورید و . . . .

کدام یک از روش‌های زیر در تولید اصوات شما به کار رفته است؟ با معلم و هم‌کلاسی‌های خود دربارهٔ آن صحبت کنید.

- لرزش یک شیء
- کوبش
- ساییده شدن
- برخورد هوا با لبهٔ شیء

از مهم‌ترین عواملی که در تولید رنگ خاص صوتی نقش دارد عامل و روش تولید صداست. اینکه صدا به وسیلهٔ لرزش تار تولید شود، یا به وسیلهٔ برخورد هوا با لبهٔ شیء و یا اینکه ضربه‌ای بر شیء نواخته شود تعیین‌کنندهٔ رنگ صدا خواهد بود.

با توجه به این حقیقت، به نظر می‌آید که رنگ‌های صوتی خیلی محدود می‌شوند، اما در عمل این‌طور نیست. شنیده‌شدن رنگ‌های صوتی مختلف در کنار هم و یا هم زمان با هم رنگ‌های جدیدتری می‌سازند. مانند رنگ‌ها در هنرهای تجسمی که یک نقاش می‌تواند رنگ‌ها را یا در کنار هم به کار بگیرد یا آنها را ترکیب کند و رنگ‌های جدیدتری بسازد. بر این اساس، بی‌نهایت رنگ نیز می‌توان در جهان اصوات ایجاد کرد.

برای مثال، دقت کنید که هنگامی که چند نفر با هم آواز می‌خوانند این همخوانی تنها موجب افزایش شدت صدا نمی‌شود و شما می‌توانید به راحتی تشخیص دهید که این صدا مربوط به یک نفر نیست. هرچند ممکن است این چند نفر با صدایی آهسته تر از صدای یک نفر که به تنهایی می‌خواند، بخوانند. پس می‌بینید که با ترکیب رنگ صوتی چند نفر یک رنگ صوتی جدید به دست می‌آید.

به این نمونهٔ صوتی اسماءِ الهی گوش دهید : در این نیایش پیش از افطار که گروهی از مردان اسماءِ الهی را می‌خوانند، آیا می‌توانید صدای تیزتر یکی از خواننده‌ها را بشنوید که از دیگر صداها متمایزتر است؟

حال تجربهٔ دیگری انجام دهید که می‌تواند شما را وارد تنوع بی‌نهایت رنگ‌های صوتی کند. در حالی که در حال حرف‌زدن هستید لوله‌ای مقابل دهانتان بگیرید و ببینید چگونه هنگامی که صدای شما از درون لوله عبور می‌کند رنگ متفاوتی می‌گیرد.

اگر این لوله مقوایی یا فلزی باشد باز هم خواهید دید که رنگ صدای تولید شده، تفاوت می‌کند.

بنابراین، جنسِ عاملِ تولید و تقویت صدا، در تولید رنگ‌های مختلف نقش مؤثری دارد. عموماً این عوامل از جنس چوب یا فلزند.

در هنرهای آوایی تقسیم‌بندی عوامل تولید صدا که منجر به تولید رنگ‌های متنوع می‌شود معمولاً به شکل زیر صورت می‌گیرد :

- ارتعاش هوا
- تارهای صوتی
- کوبش

حالا بیایید برای درک این مفاهیم، فعالیت‌های زیر را انجام دهیم.

۱ــ با دهان خود سوت بزنید

۲ــ آواز بخوانید (تار صوتی)

۳ــ با دست بر روی میز ضربه بزنید.

به نمونه‌های صوتی ارائه شده در کلاس گوش دهید، سعی کنید هر یک از اصواتی را که می‌شنوید در طبقه‌بندی ارائه شده در بالا بگنجانید.

خودارزیابی

به اصواتی که در اطراف خود می‌شنوید گوش کنید، بگویید صوت مربوط به چیست و عامل تولید آن کدام یک از موارد فوق است؟

راه‌های متفاوتی برای تولید اصوات با رنگ‌های مختلف پیشنهاد کنید و بگویید در کدام طبقه‌بندی می‌گنجد.

تجربه‌های بیشتر

- به نمونه‌های صوتی مختلف گوش کنید و عامل و نوع تولید صدا را تشخیص دهید و گزارشی از آن به کلاس ارائه دهید.
- به نمونه‌های آوای محل زندگی خود دقت کنید. سعی کنید در هر تغییر رنگ تشخیص دهید که کدام نوع از عوامل تولید صدا مؤثرترند؟

بخش پنجم:

هنرهای نمایشی

درس اوّل

کارگردانی و انتخاب نمایشنامه

در پایان این درس انتظار می‌رود :

- مفهوم کارگردانی نمایش را درک کنید و مهم‌ترین وظایف یک کارگردان را بشناسید.
- عناصر تأثیرگذار در انتخاب یک متن نمایشی را بشناسید و بتوانید متن مناسبی برای یک نمایش انتخاب کنید.
- انواع گوناگون نمایشنامه را بشناسید و بتوانید با توجه به موضوع و تم اصلی آنها را طبقه‌بندی کنید.

فکر کنید

تاکنون چند نمایشنامه دیده‌اید؟ آیا تا به حال با دوستان خود یک نمایش را اجرا کرده‌اید؟ در اجرای یک نمایش چه افراد و گروه‌هایی با یکدیگر همکاری می‌کنند؟ به نظر شما مهم‌ترین و ابتدایی‌ترین کار برای اجرای یک نمایش چیست؟

برای اجرای یک نمایش افراد گوناگونی باید با یکدیگر همکاری کنند مثل نمایشنامه نویس، طراح صحنه و دکور، نور پرداز، بازیگران و... . و همان‌طور که می‌دانید کارگردان به عنوان تصمیم گیرنده و هماهنگ کنندهٔ گروه، مهم‌ترین نقش را در گروه به عهده دارد، اما آیا می‌دانید یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین وظیفهٔ یک کارگردان پیش از شروع یک نمایش چیست؟

درست حدس زده‌اید : انتخاب نمایشنامه. حال بیایید به نمایش‌هایی که تا به حال دیده‌اید فکر کنید. نمایشنامه‌ها چه تفاوت‌های اساسی با یکدیگر دارند؟ سعی کنید آنها را بر اساس موضوع‌ها و تم‌های مختلف طبقه بندی کنید.

تجربه کنید

در گروه کاری، نمایشنامه‌هایی با موضوعات مختلف تاریخی، اجتماعی، شادی‌آور(کمدی) و تخیلی انتخاب کنید. حال یک قطعه یا بخش از نمایش را انتخاب و آن را اجرا کنید. به تعداد اشخاص این بخش، بازیگران را از میان دوستانتان برگزینید. متن مورد نظر را به آنها بدهید تا چندبار با صدای بلند بخوانند.

به تفاوت‌های گفت‌وگوی اشخاص در این نمایشنامه‌ها دقت کنید. زبان گفت‌وگوی افراد در این نمایشنامه‌ها چه تفاوتی با یکدیگر دارد؟ آیا نام اشخاص، مکان‌ها و ماجراها مانند اجتماع پیرامون ماست؟ نمایشنامه جدی است یا خنده‌دار؟ کدام یک از نمایشنامه‌ها بیش از دیگر آثار مورد توجه هم‌کلاسی‌هایتان قرار گرفت؟

در برخی نمایشنامه‌ها، نام‌های اشخاص و مکان‌ها و اجراها تاریخی است و هنگامی که اشخاص با یکدیگر گفت و گو می‌کنند، زبان گفت‌وگوی آنها با زبان گفت و گوی افراد محیط زندگی ما متفاوت است. موضوع برخی نمایشنامه‌ها و مسائلی که در آن مطرح می‌شوند؛ مانند مسائل و مشکلات پیرامون ماست و می‌توانیم به‌راحتی آنها را درک و با آن ارتباط برقرار کنیم. گاهی تأثیر نمایشنامه‌ها بر تماشاگران، بسیار جدی و گاهی غم‌انگیز است و گاهی اجرای نمایشنامه‌ها موجب شادی، سرگرمی و خنده می‌شود. گاهی نیز هر دو بخش شادی و غم در یک اثر توأمان وجود دارد.

توجه به نیازها و احساسات مخاطب از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در انتخاب یک نمایشنامه است.

خودارزیابی

از یک نمایشنامهٔ جدی بخشی را انتخاب کنید و با مقایسه این بخش با بخشی از یک نمایشنامهٔ خنده دار (کمدی)، تفاوت‌های آنها را شناسایی کنید.

تجربه‌های بیشتر

- چند نمایشنامه تهیه کنید و متن آن را بخوانید . سپس خلاصهٔ داستان آنها را بنویسید و دربارهٔ موضوع و اشخاص و ماجرای آنها با دوستانتان بحث کنید.
- نمایشنامه‌های مختلف را در گروه‌های گوناگون کلاسی، با هم بخوانید و سپس دربارهٔ میزان تأثیر و جذابیت آنها با یکدیگر گفت‌وگو کنید.
- با خواندن یک اثر ایرانی و مقایسهٔ آن با اثری غیرایرانی تفاوت‌های احساسی و فرهنگی بین آثار را بررسی کنید.

درس دوم

انتخاب بازیگر و خواندن متن

در پایان این درس انتظار می‌رود :

- با شیوه‌های خواندن یک نمایشنامه آشنا شوید و بتوانید متون مختلف نمایشی را با شیوهٔ مناسب بخوانید.
- مفهوم خوانش یا دورخوانی گروهی را درک و اجرا کنید.
- معیارهای انتخاب بازیگران برای اجرای یک نمایشنامه را بدانید و با توجه به این معیارها بازیگران را انتخاب کنید.
- به اهمیت هدایت کارگردان در خوانش یک اثر پی ببرید و بتوانید یک نمایش را به روش دورخوانی اجرا کنید.

فکر کنید

به نظر شما مهم‌ترین اقدام کارگردان بعد از انتخاب نمایشنامه مناسب چیست؟

به نظر می‌رسد با انجام مراحل زیر بهتر بتوانید به پرسش مورد نظر پاسخ دهید.

- چند صحنه از یک نمایشنامه را به دقت بخوانید.
- تصور کنید کدام یک از هم‌کلاسی‌های شما می‌توانند شخصیت‌های اثر منتخب شما را بازی کنند.
- برای انتخاب بازیگران مناسب برای ایفای نقش هر یک از اشخاص نمایشنامه، چه ویژگی‌هایی را در نظر می‌گیرید؟
- کارگردان برای انتخاب بازیگران مناسب برای هر شخصیت، به ویژگی‌های فردی وظاهر بازیگران و خصوصیات چهره‌شان، و نوع بیان و گویش آنها دقت می‌کند تا مناسب‌ترین افراد را برای ایفای نقش شخصیت‌های نمایشنامه برگزینند.

تجربه کنید

در گروه‌های کاری قطعات یا بخش‌هایی از یک گفت‌وگوی نمایشی را انتخاب کنید. این گفت‌وگوهای نمایشی را می‌توانید از آثار منتشر شده یا نوشته شده توسط هم‌کلاسی‌هایتان انتخاب کنید. بعد از انتخاب این بخش‌ها، چند بار آنها را مطالعه و مرور کنید.

سپس از میان هم‌کلاسی‌های خود به تعداد شخصیت‌های حاضر در بخش‌های گفت‌وگو، افرادی را برگزینید که مناسب اشخاص نمایشنامه باشند.

گفت‌وگوها را به تعداد افراد تکثیر کنید و به آنها بدهید تا در حضور شما با صدای بلند بخوانند. شما باید در مقام یک هدایت‌کنندهٔ گروه، به بازیگرانی که انتخاب کرده‌اید، نقاط قوّت و ضعف (مثل قدرت و لحن صدا و ....) آنها را در خوانش نمایش بگویید.

به این روش خواندن گفت و گو یا نمایشنامه، دور(هم)خوانی می‌گویند.

دورخوانی شاید ده‌ها بار تکرار شود تا بازیگران به راحت‌ترین و روان‌ترین شکل موجود، یک اثر را بخوانند.

خودارزیابی

به نظر شما چه نکات و معیارهایی در انتخاب بهتر بازیگران برای خواندن اثر و ایفای نقش تأثیرگذارتر است؟

تجربه‌های بیشتر

- از میان آثار ادبی کهن و معاصر کشورمان، بخش‌هایی را که به حالت گفتم، گفت (نظم یا نثر مثل اشعار پروین اعتصامی) است انتخاب کرده و به هم‌کلاسی‌های خود بدهید تا هر کدام یک بخش را بخوانند.
- به دیدن نمایش‌های روی صحنه بروید و دقت کنید که هر کدام از بازیگران، چگونه به ایفای نقش می‌پردازند.

درس سوم

حرکت و چیدمان روی صحنه

در پایان این درس انتظار می‌رود :

- چگونگی ارتباط بازیگران با وسایل و ابزارهای روی صحنه را درک و تجزیه و تحلیل کنید و برای اجرای یک نمایش به طور مؤثر از آن استفاده کنید.
- ابزارهای کارگردان برای ایجاد صحنه‌های گوناگون یک نمایش را بشناسید و برای ایجاد صحنه مورد نظر از آنها استفاده کنید.
- مفهوم حرکت روی صحنه را درک کنید و بتوانید حرکات خود را بر اساس نقش مورد نظر کنترل و هدایت کنید.
- شیوه‌های هدایت بازیگران روی صحنه را بشناسید و به عنوان کارگردان، مهارت هدایت بازیگران را برای اجرای نقش مورد نظر داشته باشید.

فکر کنید

به اطراف خود به دقت نگاه کنید : چه رابطه‌ای بین چیدمان وسایل و ابزار مختلف در یک محیط و نحوهٔ حضور اشخاص در بین این وسایل وچگونگی استفاده از آنها وجود دارد؟

افراد مختلف در مکان‌های گوناگون، با وسایل و ابزار ویژه و مخصوص آن مکان‌ها همواره ارتباط برقرار می‌کنند.

رفتار هریک از اعضای خانواده خود را زیر نظر بگیرید؛ مثلاً پدرتان وقتی از سرکار آمده و وارد خانه می‌شود، سلسله اعمالی را انجام می‌دهد که هریک از آنها دلیل و منطق خاص خودش را دارد : خوش و بش با افراد خانواده، درآوردن لباس و آویزان‌کردن آن به چوب لباسی، نشستن روی زمین، صندلی یا مبل، برداشتن کنترل تلویزیون و دیدن شبکه‌های مختلف و ....

اکنون به آثار نمایشی با دقت نگاه کنید. اشخاص و بازیگران در صحنه‌های گوناگون، در مکان‌های متفاوتی هستند.

کارگردان باید با دقت به شیوه‌های زندگی و رفتار افراد در واقعیت، بتواند در صحنهٔ نمایش نیز بازیگران را به نحوی

هدایت کند تا زندگی آنها بر صحنه نمایشی نیز منطقی و باورپذیر جلوه کند.

تجربه کنید

در گروه‌های کاری بخشی از یک نمایشنامه را انتخاب کنید. بازیگران این بخش را از میان هم‌کلاسی‌های خود برگزینید. از آنها بخواهید ابتدا بخش مورد نظر را چندین بار دورخوانی کرده تا بتوانند گفت‌وگوها را روان و راحت و مسلط بخوانند.

پس از تسلط و حفظ نسبی گفت‌وگوها، از آنها بخواهید قسمت مورد نظر را بازی کنند. شما باید آنها را به نحوی هدایت کنید تا هنگام بازی در فضای پیشنهادی نمایشنامه متناسب با نقش حرکت کرده و یک زندگی تازه را در برابر شما بیافرینند.

در صحنه‌ای که شما برای بازیگرانتان تعریف کرده‌اید، وسایل و ابزاری وجود دارد؛ مثلاً اگر صحنهٔ مورد نظر یک اتاق اداری است، میز و صندلی و وسایل اداری در آن است.

شما ابتدا از وسایل مورد نظر کلاس استفاده کرده و این فرض و تصور را به آنها منتقل می‌کنید که کلاس درس، همان اتاق اداری مورد نظر در نمایش است و به این نحو به تمرین نمایش می‌پردازید. فرض و تخیل یکی از مهم‌ترین ابزار بازیگران است که کارگردان بر این مبنا به هدایت آنها می‌پردازد و به تدریج بازیگران شما همان اشخاصی می‌شوند که در گفت‌وگوهای متن نمایشنامه، شکل گرفته‌اند.

هدایت بازیگران توسط کارگردان یعنی اینکه کارگردان به بازیگران می‌گوید از کدام نقطهٔ صحنه به کدام نقطه حرکت کنند و در هر نقطه از صحنه، چه احساس و رفتاری از خود بروز دهند. حرکات بازیگران روی صحنه و نحوهٔ استفاده از وسایل و ابزار را میزانسن (چیدمان و حرکت روی صحنه) می‌گویند.

خودارزیابی

به نظر شما کارگردان چه ویژگی‌ها و خصوصیاتی باید داشته باشد تا بتواند بازیگران و دیگر عوامل صحنه از جمله طراح صحنه، طراح لباس و موسیقی را برای ارائهٔ یک نمایش هماهنگ کند؟

تجربه‌های بیشتر

- از معلم خود بخواهید چند نمایش در حال اجرا را به شما معرفی کند تا شما به همراه دوستانتان به دیدن آن نمایش‌ها بروید. پس از تماشای آنها، (اگر امکان دارد با کارگردان و دیگر عوامل صحنه) دربارهٔ نمایش گفت‌وگو کنید.
- بخش‌های کوتاه چند نمایش را در گروه‌های کوچک کلاسی با یکدیگر تمرین کنید و پس از اجرای هر بخش، با یکدیگر دربارهٔ ویژگی‌های کارگردانی آن بخش‌ها بحث و گفت و گو کنید.